

1832. március 19-én született Vámbéry Ármin (eredetileg: Wamberger Hermann; elhunyt: Budapest, 1913. szeptember 15.), Hermann Vámbéry, Arminus Vámbéry.

Magyar orientalista, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. Szegény család gyermekeként látott napvilágot, a Pozsony vármegyei Szentgyörgyön. Születési éve bizonytalan, 1831 vagy 1832, ő maga későbbi éveiben az 1832-es évnél állapodott meg. Hároméves korában megbénult a bal lába, így járta be élete végéig Belső-Ázsiát. Édesapja röviddel az ő születése után kolerában meghalt, huszonnégy éves édesanyja szegénységben nevelte és hamarosan újra férjhez ment, a család Dunaszerdahelyre költözött. Számos életrajz tévesen születési helyeként is Dunaszerdahelyet jelöli meg. A helyi népiskolába járt 12 éves koráig. Azután szabóinas volt egy rövid ideig, majd a falusi kocsmáros gyerekének lett a házitanítója. Felismerve rendkívüli tehetségét, tehetősebb ismerősei elhatározták, hogy segítségére lesznek, hogy továbbtanulhasson.

1845-ben beiratkozott a szentgyörgyi piarista gimnáziumba. 1847-ben tanulmányait a soproni evangélikus líceumban folytatta. Tizenhat éves korára az anyanyelvén kívül már folyékonyan beszélt héberül, latinul, franciául és németül, miközben már tanulta az angolt, néhány skandináv nyelvet, orosz, szerbet és más szláv nyelveket. További tanulmányait Pozsonyban, illetve Pesten a Piarista Gimnáziumban végezte, közben házitanítóként kereste meg a fenntartásához és későbbi iskoláztatásához szükséges pénzt. Közben megismerkedett a török irodalommal, aminek eredményeként erősen felkeltette érdeklődését a török kultúra, majd megtanulta a nyelvet is. Ekkoriban ismerkedett meg Garay Jánossal, aki az egyetemi könyvtár könyvtáristája (amanuensis) volt. Rajta keresztül ismerkedett meg többek között Vörösmarty Mihállyal a Pilvax kávéházban. Később Nagykőrösön Arany Jánossal találkozott többször, aki szívesen látta, érdeklődött tanulmányai iránt, szerette nyelvbéli tudását. Ezen ismeretségük miatt később, mikor Arany János már a Magyar Tudományos Akadémia titkára volt, Vámbéry pedig az egyetem professzora, Budapesten gyakran találkoztak Duna-parti sétáik közben. 1857-ben Eötvös József báró támogatásával Isztambulba utazott. Négyéves tartózkodása alatt először nyelvtanító lett Husszein Daim pasa házában, közben megismerte a keleti élet sajátosságait és szokásait. Majd oktatója és barátja, Mullah Ahmed Effendi segítségével sikerült olyannyira törökké válnia, hogy később a híres török államférfi, Fuad(wd) pasa titkára lett. Mindez idő alatt tudományos folyóiratokban számos tanulmányt tett közzé török források alapján a magyarok történelmi vonatkozásairól, és emellett még elsajátított vagy húsz különféle keleti tájszólást is. 1858-ban Isztambulban jelent meg első műve, a német-török és török-német

szótár.

1860-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett. Ugyanebben az évben az MTA-nak ajándékozta a Tarih-i Üngürüş c. középkori magyar krónika török fordítását, amelyről Budenz József írt először hosszabb összefoglalót, „igen becses irodalmi emlékek” nevezve a művet.

A középkori krónikairódalom (például a Gesta Hungarorum és a Gesta Hunnorum et Hungarorum) megőrizte magyar történeti hagyomány a magyarság legközelebbi rokonainak a török népeket tekintette. E hagyomány nyomán Vámbéry Ármin Kőrösi Csoma Sándorhoz és másokhoz hasonlóan Ázsiában vélte fellelhetni a magyarok eredetét.

„Természetesen következett tehát ebből az a reménységem, hogy Középázsiaiban az összehasonlító nyelvtudomány segítségével világosságot vető sugarat lelhetek, mely eloszlatja a homályt a magyar őstörténelem sötét tájairól.” in: Vámbéry Ármin: Küzdelmeim. IV. fejezet, 62. o.

Az MTA pénzügyi támogatásával 1861 őszen indult útnak Ázsiába, hogy a magyarok nyomai után kutasson. Rasid Effendi néven, szunnita dervisnek öltözve indult el Isztambulból. Teheránig jutott el, ahol csatlakozott egy Mekkából hazatérő zarándokcsoporthoz. Velük átutazta Közép-Ázsia sivatagjait, Erzerumot, állomáshelyeik lévén Tabriz, Zandzan, Kazvin, majd Iszfahánon keresztül Siráz. 1863-ban megérkezett az üzbég Khoraszánba (mai nevén: Chiva), ahol még a kán fogadásán is sikeresen játszotta Rasid Effendi szerepét. Amikor Buharán keresztül Szamarkandba érkeztek, ott felkeltette a helyi emír gyanúját, de a több mint félórás kikérdezés alatt mégis sikerült meggyőznie igazhitű voltáról, és végül ajándékokkal megrakodva engedték útjára. Ezek után Herátban búcsút mondott utazótársainak és Isztambulba tartott.

Vámbéry útja volt az első sikeres, európai ember által véghez vitt újkori felfedezőút e térségben. Hosszú és veszélyes út után 1864 májusában érkezett vissza Pestre. Londonba utazott, hogy megszervezze útjáról írott könyvének angol nyelvű megjelentetését. A „Közép-ázsiai utazás” és annak angol nyelvű párja, a „Travels in Central Asia” 1865-ben jelent meg. Utazásainak hála nemzetközileg elismert író és híresség lett. Megismerkedett a brit társadalmi élet kiválóságaival. Ausztria londoni nagykövete a császárhoz szóló ajánlólevelet adott neki, aki Vámbéryt kihallgatáson fogadta és nemzetközi sikereit a Pesti Egyetemre szóló nyelvtanári kinevezéssel jutalmazta. Az állás elfoglalása azonban nem volt könnyű, mivel az egyetem vezetése (köztük

Schopper György rektor) nem akarta Vámbéryt tanárként alkalmazni. Így először csak tanítóként működött az intézményben. Vámbéry maga úgy vélte, hogy az egyetemi urak ellenkezésének származása és a református egyházba való megtérése voltak fő okai, mivel az egyetem jezsuita múlttal és katolikus hagyományokkal rendelkezett. (Az ellenséges fogadtatáshoz azonban nyilván hozzájárult az a tény is, hogy Vámbéry érettségi bizonyítvánnyal sem rendelkezett, egyetemi tanulmányokat pedig sosem végzett.) Ő maga sem nem büszkélkedett felmenőivel, sem nem szégyenkezett emiatt, s önmagát magyarnak tekintette.

1865–1904 között a Budapesti Tudományegyetemen a keleti nyelvek tanítója, majd tanára lett. Itt alapította meg a világ első turkológiai tanszékét. Vámbéry a közeli türk–magyar népi és nyelvi kapcsolat elméletének szószólója volt, e tárgyban írott munkái gyakran durva hangvételű tudományos és közéleti vitát robbantottak ki Magyarországon, mely ugor–török háborúként híresült el. Vámbéry amellet érvelt, hogy a türk nyelvek és a magyar közti nagyszámú hasonlóság e nyelvek és népek közös észak-ázsiai eredetére mutat. A magyar nép és nyelv finnugor eredetének hirdetői, Budenz József és követői hangosan támadták Vámbéryt és elméletét, megkérdőjelezve Vámbéry tudományos szavahihetőségét és tisztességét. Budenz ezekkel a szavakkal bírálta meg Vámbéry: Magyar és török-tatár szóegyezések c. művét: „Esőt adál uram, de nincs köszönet benne! – mondhatnám e jelentésemet befejezván, én is, ha visszatekintek a szóhasonlítások nagy halmazára, melyet Vámbéry úr, nem nagy gonddal és lelkiismeretességgel összehányva, »magyar és török-tatár szóegyezések« czime alatt a magyar nyelvész közönségnek nyújtott, mint feleletét azon kérdésre: hogy mi és mennyi törökség van a magyar nyelvben? Hogy e feleletnek, úgy amint ő azt adta, semmi hasznát nem vehetjük, azt a fentebbi bírálati jelentésem, úgy hiszem, eléggé megmutatta.”, Budenz József. (NyK. 10 : 128) Vámbéry később így emlékezett vissza ezekre az időkre:

„A küzdelem, melyet fanatikus ellenfeleim, sajnos, átvittek a személyeskedés terére is, eltartott jó sokáig, de ezúttal is bevált a régi diák közmondás: Philologi certant, tamen sub iudice lis.” in: Vámbéry Ármin: Küzdelmeim. IX. fejezet, 130. o.

A Vámbéry és támogatói (többek közt Marczali Henrik történész, Pozder Károly nyelvész, Thúry József nyelvész, Török Aurél antropológus és mások) által képviselt álláspont jól kidolgozott és előremutató volt, és megmutatta a hagyományos családfa-modell etnikai és nyelvi kapcsolatok leírására való alkalmatlanságát, mivel a népek és nyelvek a biológiai fajoktól igencsak eltérő módon viselkednek. Vámbéry és a finnugor származáselmélet többi bírálója rámutatott a finnugor elmélet és a rendelkezésre álló adatok (írott források, nyelvemlékek, régészeti leletek stb.) közti ellentmondásokra. Vámbéry és köre rámutatott, hogy a finnugor és az altaji nyelvek számos tekintetben erős hasonlóságot mutatnak. Ráadásul a magyar nyelvben nagyszámú (legkevesebb 300-400) ősi török eredetű szó található, és még ennél is sokkal több jó vagy elfogadható török etimológiával.

Vámbéry és követői (a „törökösök”) rámutattak, hogy a finnugrista válasz, kölcsönzés a türk/török nyelvekből, a tényleges helyzet túlzóan egyszerűsítő magyarázata, és a finnugor nyelvű és török nyelvű népelemek etnikai és nyelvi keveredése, összeolvadása sokkal valószínűbb forgatókönyv, amit az urál-altaji nyelvek nyelvészeti-szerkezeti hasonlósága tett lehetővé.

„...a magyar nyelv eredetében ugor, de a nemzet későbbi érintkezése és történeti átalakulásánál fogva egyformán ugor és török jellemű...” in: Vámbéry Ármin: Magyar és török-tatár szóegyezések. 120. o.

Vámbéry szerint a magyar nyelvben található igen jelentős számú török elem arról tanúskodik,

hogyan a magyar kontaktusnyelv, ugor és türk elemekből kialakult kevert nyelv, melynek nem csak egy, hanem két őse van. Vámbéry haláláig kitartott elmélete mellett.

Az ugor-török háborúról elmondható, hogy az sokkal inkább volt – politikai felhangoktól sem mentes – tudományos presztízsharc, mint tényleges tudományos eszmecsere. Az eredménytelen vitát soha nem zárták le megfelelően, az egyszerűen elhalt, mivel Vámbéry és követői hosszas küzdelem után felhagytak a kilátástalan vitával. Vámbéry az évek során többször módosított elméletén, de mindvégig kitartott a nyelvi és etnikai keveredés mellett. A vitában résztvevő finnugrista összehasonlító nyelvészek nemhogy a nyelvkeveredés vagy nyelvi összeolvadás tényét, de még annak elvi lehetőségét is mereven elutasították, és ragaszkodtak a bináris családfa-modellhez. Egy, a vitában megszólaló finnugrista saját szavaival: „A magyar nyelv nem lehet kétféle eredetű, a magyar nyelvnek csak egy az eredete; ha ugor, akkor nem lehet török, s ha török, akkor nem ugor.” Az eltelt idő tudományos fejlődése azonban rámutatott, hogy Vámbéry számos tekintetben közelebb járt az igazsághoz, mint a vele vitázó finnugristák, s az uráli/finnugor történeti nyelvészet is igen komoly átalakuláson ment át.

Az ugor-török háború után Vámbéry tovább folytatta munkáját, alakítva elméletét, ám mindvégig kitartott a magyar nép és nyelv kettős, ugor és török eredete mellett. Utolsó, már csak halála után kiadott, „A magyarság bölcsőjénél” című munkájában adta összegzését munkásságának. Ebben amellett érvel, hogy a mai magyar nép valójában csak a Kárpát-medencében született meg, az ide legkésőbb Attila idejében betelepült türk-ugor népkéverékből és a közé több hullámban betelepülő török népelemekből, melyek közül az utolsó jelentősebb a „honfoglaló” magyarok török törzse volt, akik aztán megalapították a Magyar Fejedelemséget. (Ez az elképzelés megelőlegezi a László Gyula képviselte kettős honfoglalás elméletet és azzal sokban megegyezik.)

A magyar, türk/török és ugor (mai szóhasználatnál finnugor) nyelv rokonsága kapcsán megjegyzi:

„Az analógia kisebb vagy nagyobb foka, a rokon beszédrészek többé vagy kevésbé fontos volta lehet és lesz is még sokáig vita tárgya, de a török és magyar nyelv közt levő szoros és ősrégi rokonság tényét nem lehet oly könnyen kétségbe vonni.” In: Vámbéry Ármin: A magyarság bölcsőjénél. 20. o.

„Éppen ez az ugorokkal való keveredés ténye az, ami a magyar nép régi volta mellett bizonyít és pedig a következő okokból. Mint tudjuk, az ugor összefoglaló néven a vogulokat, osztjakokat, votjákokat, zürjeneket, mordvinokat, lappokat, cseremiszeket, észteket és finneket értjük; kisebb népcsoportok ezek, amelyek most a Szozva partjától a lappok földéig s déli irányban a Volga középfolyásáig elterülő óriási területen laknak; oly néptörzsek, melyek nemcsak nyelvileg, hanem antropológiai és etikai tekintetben is elkülönülnek egymástól. Mivel pedig az ugorok a homályos őskorban egységes egészet alkottak és mivel a magyarok nyelvében a felsorolt nyelvek mindegyikének van nyoma, ennél fogva a magyar nyelv ugor elemei csak abból az időből származhatnak, mikor az ugor törzs még nem szakadt szét s az egyes ágak még együtt voltak azokkal a törzsekkel, amelyek később beolvadtak a magyarságba.” In: Vámbéry Ármin: A magyarság bölcsőjénél. 53. o.

„...ugorok voltak azok, kik az alapelemet alkották; de ehhez az alaphoz az idők során oly nagy mértékben járult hozzá egyre több török-tatár elem, hogy a török elem fölébe kerekedett az alapot alkotó ugoroknak s ily módon állt elő az a tarka népkéverék, mely később a magyar néven lett ismeretessé.” In: Vámbéry Ármin: A magyarság bölcsőjénél. 94. o.

Vámbéry munkássága vitathatatlanul nagy és tartós hatást gyakorolt a magyar tudományosság

fejlődésére úgy általában, s benne a magyar nyelv és őstörténet kutatására különösen. Az Akadémia és a Tudományegyetem finnugristái (Hunfalvy Pál, Budenz József, Barna Ferdinánd stb.) nem lelkesedtek Vámbéry elmélete iránt. Az őt és elméletét ért támadások hevesége azonban meglepő annak fényében, hogy Vámbéry sosem tagadta a magyar és a finnségi népek közt fennálló kapcsolatot, az általa előbb turáninak, majd a nemzetközi szaknyelv változása nyomán már urál-altajinak nevezett népeket és nyelveket (a finntől a magyaron át a törökig) mind egymás meglehetősen közeli rokonainak tartotta.

Az ugor-török háború kapcsán érdemes felidézni a nyelvész Maarten Mous gondolatait:

„A kevert nyelvek kihívást jelentenek a történeti nyelvészet számára, mert ezek a nyelvek ellenállnak az osztályozásnak. A kevert nyelvek felé tanúsított egyik hozzáállás az volt, hogy egyszerűen nem léteznek, és a kevert nyelvekről szóló kijelentések a kifejezés naiv használatának esetei. A kevert nyelvek létezésének elfogadása elleni gátlás ahhoz a tényhez köthető, hogy felfoghatatlan volt hogyan is keletkezhetnek, és ráadásként pusztán létezésük fenyegetést jelentett az összehasonlító módszer érvényességére és a genetikus nyelvészetre.”

Vámbéryt az ellene intézett hazai támadások csalódással töltötték el. Munkássága azonban széles nemzetközi elismerésre talált. Művei megjelentek angol, német és francia nyelven, számos tudományos társaság, többek között a Royal Geographical Society is tiszteletbeli tagjául választotta. A legmagasabb körökben is megfordult, a brit királyi udvar is nagy szívélyességgel fogadta.

Vámbéry munkássága nagyban hozzájárult az orientalizmus sajátosan magyar érdekű változatának, az Ázsiát, népeit, történelmét és műveltségét a magyar történelemmel és műveltséggel való összefüggésében vizsgáló turánizmusnak felvirágzásához.

Vámbéry életének ritkán emlegetett oldala a Brit Birodalom külügyminisztériumának végzett ügynöki munka. Az Abdülhamid szultánnal és más magas rangú török vezetőkkel történt találkozói, illetve az oszmán politikai elittről szóló, és más, az oszmán politikát érintő megfigyeléseiről részletes jelentésekben tudósította a brit külügyet, akik busásan jutalmazták szolgálatait. Utolsó éveiben Vámbéry azt is elérte, hogy tőlük rendszeres nyugdíjat kapjon. 1868. április 28-án, Pesten, a Kálvin téri református templomban kötött házasságot Rechinz Arányi Augusztával, Szilády Áron adta őket össze. 1872-ben Berecz Antallal, Hunfalvy Jánossal és Xántus Jánossal részt vett a Magyar Földrajzi Társaság megalapításában. 1872-ben Rechinz-Arányi Kornéliától született meg fia, Vámbéry Rusztem. 1860-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává, 1876-ban rendes tagjává, 1893-ban tiszteleti tagjává, 1894-ben igazgatósági tagjává választották. 1889 és 1890 között a Magyar Földrajzi Társaság elnöke volt.

Képek:

Vámbéry Ármin (1832-1913)

Írta: Adminisztrátor

2021. március 19. péntek - Módosítás: 2021. március 19. péntek

- Vámbéry Ármin szegény dervisnek öltözve valahol egy turkesztáni karavánszerájban, 1860 körül
- Vámbéry Ármin / John Fuegi gyűjteménye / vambery.mtak.hu
- Vámbéry Ármin / Vasárnapi Ujság 1905/24 (Wikipédia)